

vormde de intellectuele ruggengraat van de Radicale Verlichting.

Deze vormde een echte breuk met het verleden. Vanaf de late Middeleeuwen tot omstreeks 1650 was de westerse beschaving gegrondvest op geloof, traditie en gezag. Er bestond een door God gegeven sociale hiërarchie, de privileges waren in handen van adel en kerk, en de monarchie werd religieus gelegitimeerd. De censuur van de kerk en de absolutistische staat filterde afwijkende meningen. Dat laatste werd echter steeds moeilijker. Dankzij de wetenschappelijke revolutie van Galilei en Newton kreeg men oog voor mathematische wetten in de natuur. Door het rationalisme van Descartes ging men twijfelen aan traditionele waarden. Spinoza ging een stap verder. Hij verwierp geloof in bovennatuurlijke krachten en bestreed bijgeloof. Wonderen bestaan niet, zei hij, ze zijn een mentale constructie. Mensen moeten de natuur en haar vaste wetten juist doorgronden.

Na zijn dood (1677) verboden de Staten van Holland de verspreiding van deze filosofie, een decreet dat overigens werd ontboden. Spinoza werd een cultfiguur. Zijn leerstellingen veroorzaakten een schokgolf door heel Europa. Navolgers en bestrijders kruisten de degens. In vele honderden bladzijden laat Israël een hele stoet filosofen en schrijvers aan het woord, onder wie Pierre Bayle, Baltasar Bekker (die de duivel dood verklaarde) en John Locke. De opmars van de verboden beweging doorkruiste Frankrijk, Engeland, Pruisen, Italië, de Scandinavische landen en de Baltische staten. Veel pennenvoerders moesten hun werk anoniem laten verschijnen.

Alom waren het de kerkelijke en wereldlijke autoriteiten die Spinoza's filosofie verguisden, maar onder wetenschappers, hoven en universiteiten rijpten de ideeën tegen de verdrukking in. In Frankfurt aan de Oder kwam het in 1750 tot een openbare verbranding van 'godslasterlijke' boeken. In heel Europa was de bestaande orde in een openlijke strijd gewikkeld met atheïsten, deïsten en materialisten, en Spinoza werd beschouwd als de strategische spil van die dwaalleren. Zoals de provocerende stellingen van La Mettrie die in *L'Homme Machine* (Leiden 1747) het menszijn verklaarde vanuit puur materialistische termen. De consternatie was groot. En de grote Diderot, auteur van de *Encyclopédie*, gebruikte handig zijn project om het spinozisme, hoewel ogenschijnlijk veroordeeld, onder de aandacht van het grote publiek te brengen.

Israël's betoog is overtuigend, al probeert hij in zijn epiloog naar mijn idee wel te geforceerd een link te leggen naar Rousseau en de Franse Revolutie. Die is moeilijk aantoonbaar. *Radicale Verlichting* is een imponerend boekwerk dat hoge eisen stelt aan de lezer. Toen het in 2001 in het Engels verscheen, prezen recensenten het als een historisch houvast te midden van de verwarring van het kosmopolitische en multiculturele heden (Arnold Heumakers, *NRC*). Dat was wat overdreven. Het boek biedt geen direct handvat voor het heden. Men moet het lezen om wat het in wezen is: een nauwgezette beschrijving van de aanstekelijke werking van radicale filosofische ideeën, die door geen edict of boekverbranding zijn te smoren.

Jan van Oudheusden

PATRIOTTEN

Joost Rosendaal, *De Nederlandse revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1789* (Vantilt: Nijmegen 2005), 256 blz., € 19,90.

Ruim een jaar nadat Joost Rosendaal *Bataven!* publiceerde, waarin hij het lot van de Nederlandse patriotse vluchtelingen in Frankrijk in de periode van 1787-1795 bijzonder uitgebreid beschreef, verscheen van hem een boek waarin hij de hele bewogen periode tussen 1783 en 1799 in beeld probeert te brengen. Rosendaal definieert een revolutie als een periode waarin de samenleving vooral op politieke wijze verandert, of pogingen tot die verandering worden ondernomen. Daarom noemt hij genoemde periode in de Nederlanden dan ook revolutionair. Hij onderscheidt drie fases in de Nederlandse revolutie. Allereerst die waarin de patriottenbeweging actief is in de Republiek, dan, na de inval van de Pruisen en de vlucht van de patriottenleiders naar Frankrijk in 1787, de fase van ballingschap en herstel van het stadhoudelijk bewind en tenslotte de fase van de Bataafse omwenteling, na de verovering van de Republiek door de Fransen.

Niet als in *Bataven!* etaleert Rosendaal zijn uitgebreide kennis van de bronnen; hij kan eindeloos citeren uit geschriften en publicaties en talloze spotprenten laten zien. De stroom van citaten doet de lezer soms duizelen en geven het feit dat hij met hetzelfde citaat en bewering af en toe in herhaling vervalt, Rosendaal blijkbaar ook. Overigens blijkt uit de grote hoeveelheid gebruikte bronnen wel dat de strijd met de pen tussen patriotten en orangisten niet bepaald fijnzinnig gevoerd werd. Verwonderlijk is dat natuurlijk niet voor zo'n roerige periode. In ieder geval vallen de uitlatingen van Fortuyn, Wilders en Van Gogh en hun tegenstanders – Rosendaal haalt ze er zelf bij in een niet zo geslaagde poging te actualiseren – erbij in het niet.

Deze radicaliteit van de patriottenbeweging en de orangistische reactie erop, is een rode draad in zijn boek. Hij heeft die nodig om twee, min of meer, impliciete stellingen in zijn boek te onderbouwen: Nederland kende in de periode van 1783 tot 1799 een echte politieke revolutie en de patriotten in ballingschap waren de drijvende kracht achter de Franse aanval op de Republiek. Hiermee wil hij de eigenheid en de radicaliteit van de omwenteling in de Noordelijke Nederlanden aantonen. Het traditionele beeld, zoals dat door historici uit een grijs verleden gegeven werd en dat tot in deze tijd onze voorstelling van de gebeurtenissen aan het einde van de achttiende eeuw domineerde, is dat de politieke veranderingen uit deze periode allemaal uit het epicentrum Parijs kwamen. Het zal duidelijk zijn dat Rosendaal deze voorstelling in zijn boek mer alle middelen die hij aan bronmateriaal ter beschikking heeft te lijf gaat. En dat lukt aardig, want aan revolutionaire retoriek heeft het in de patriottentijd niet ontbroken.

Toch kan hij niet helemaal overtuigen. Hoe stevig was de patriottenbeweging in de samenleving verankerd en hoe sterk was ze, als ze zo eenvoudig door een Pruisisch legertje van twintigduizend man – Rosendaal spreekt uiteraard van een groot leger – weggevaagd werd. Ook van de burgeroor-

log die vooraf zou zijn gegaan aan de interventie van de Pruisen, was geen sprake; de schermutselingen uit 1787 mogen natuurlijk niet met veldslagen worden vergeleken. Feit is dat de omwenteling pas slaagde, toen de Fransen in januari 1795 de grote rivieren waren overgestoken. De politieke veranderingen vanaf dat moment volgden braaf de ontwikkelingen in de Franse hoofdstad.

Verder is Rosendaals bewering dat het vooral de niet-aristocratische patriotten waren die zich door de Verlichting lieten inspireren bezijden de waarheid. Ook in het Orangistische kamp leefden de nieuwe denkbeelden volop. Het is jammer dat Rosendaal te gedreven de eigenheid en radicaliteit van de omwenteling in de Noordelijke Nederlanden wil benadrukken. Door deze overdrijving kan hij niet overtuigen. Terwijl hij voldoende zou kunnen aantonen dat de oorspronkelijk Nederlandse patriottenbeweging radicale doelen nastreefde en de samenleving revolutionair wilde veranderen en dat ze dat met een typisch Nederlandse motivatie – christelijk geïnspireerd – en met typische Nederlandse middelen, die vooral gematigd waren, probeerde te bereiken.

Al zal Rosendaal dat laatste uiteraard willen ontkennen.

Hans Pols

ANDERS...

Charles Groenhuijsen, *Amerikanen zijn niet gek. Over Bush en baseball, misdaad en miljonairs, kerken en casino's, porno en politiek* (uitg. Balans, Amsterdam 2005), 264 blz., prijs € 16,50.

Het is jammer dat Charles Groenhuijsen zijn standplaats Washington inwisselt voor Hilversum (als dat doorgaat), want zijn reportages en analyses over de Amerikaanse politiek en maatschappij muntten doorgaans uit in helderheid. Bij zo'n afscheid hoort een journalistiek testament.

Groenhuijsens vermogen om een complexe maatschappij en een ingewikkeld politiek proces plastisch te beschrijven, blijkt niet alleen uit tv-reportages, maar ook uit de bestseller *Amerikanen zijn niet gek*. Zowat alle kenmerken van Amerika en de Amerikanen anno 2005 passeren de revue. Sport, gezondheid, tv, de kloof arm-rijk, immigratie, racisme, de wapenlobby, de doodstraf: in wezen bevat het boek een kritische bespreking van een aantal beelden die Europeanen van Amerikanen hebben. Borreltafel-vooroordelen wil Groenhuijsen kritisch onderzoeken. Dat de Amerikanen gul geven aan liefdadige doelen. Dat ze preuts zijn (maar tegelijk een bloeiende seksindustrie erop nahouden). Dat ze elkaar voor het minste of geringste voor de rechtbank dagen. Dat ze een roekeloze arbeidsmoraal tentoonspreiiden. En zo nog een paar dozijn. Tal van lotgevallen van individuele Amerikanen die de pers haalden, wisselen het betoog af. De auteur toont instinct voor de contradicties en contrasten en voor de hypocriete moraal, zoals de wat gelikte ondertitel van zijn boek al belooft.

Voor de geschiedenisdocent – voor wie Amerika altijd een onderwerp vormt dat kan rekenen op een geïnteresseerd publiek – vallen uit het boek van Groenhuijsen met gemak een aantal panklare lesthema's te halen. Zoals de

Bas van der Schot in het AD/UN (7 september 2005).

lawine van religiositeit die zich – aangeblazen door de rechtse politieke wind – momenteel over Amerika uitstort. 57 Procent gelooft in het scheppingsverhaal, slechts 33 procent hecht waarde aan de evolutieleer. Ook boeiend zijn de hoofdstukken over recente politieke ontwikkelingen: zoals het zelfvertrouwen van de rechtse coalitie, plastisch getypeerd als de optelsom van onder meer strenggelovigen, boerenkinkels, bierdrinkende mannen in pick-uptrucks, latino's die zweren bij *family values*, welgestelde zwarten, angstige huismoeders die zich na 11 september in *security-moms* hebben getransformeerd). Conservatieve radiopredikers als Rush Limbaugh (600 zenders van kust tot kust) trekken een miljoenengehoor met hun simpele boodschap: Reagan was de grootste president van de twintigste eeuw, en feminisme was uitgevonden om onaantrekkelijke vrouwen vooruit te helpen. Het gaat erin als koek. Links Amerika maakt intussen een ernstige crisis door.

Het slothoofdstuk over Amerika en de wereld (*Brute tiran of baken van hoop*) geeft prikkelende vergelijkingen tussen hoe Amerika en hoe Nederland het immigratievraagstuk aanpakken (*'The American Dream – waarom geen Dutch dream?'*). De moeite die Europeanen vanaf de Irakoorlog van 2003 – voor Amerikanen de dodelijkste sinds Vietnam – met de koers van de regering Bush hebben, inspireert Groenhuijsen tot wat gezochte alliteraties (vechten of vergaderen; raketten of resoluties) en beeldspraak (Amerika kookt; Europa helpt met de afwas).

Het boek geeft een momentopname weer en zal derhalve na korte tijd onvermijdelijk gedateerd aandoen; niettemin bevat het meer dan voldoende gespreksstof voor boeiende lessen Amerika.

Jan van Oudheusden